

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ VÝSKUMU IDENTITY LOKALITY

Karol Kasala

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

Abstract: The article deals with theoretical and methodological background of studies aimed at changing (perceived) identity of locality. Appropriate epistemological, ontological and philosophical framework of the studies were selected as well as proper methodology and concrete methods and research procedures. The article is concentrated mainly on phenomenology, hermeneutics, humanistic geography, qualitative method and qualitative procedures.

Key words: locality identity, epistemology, ontology, methodology, qualitative method

1. ÚVOD

Cieľom predkladaného príspevku je poskytnúť a odôvodniť metodologickú bázu pre štúdie zamerané na identitu lokality a sledovanie jej zmien. Štúdie majú predpoklady „ísť mimo rámec tradičnej regionálnej geografie“, ako v zmysle ich objektu resp. predmetu štúdia (ktorým je identita lokality, nie lokalita ako taká), jeho zámerov a cieľov (postihnutie zmien identity resp. meniacej sa identity), tak aj v zmysle metodologickom – silnejší dôraz na samotnú metodológiu vrátane prípravnej fázy výskumu, silný akcent na použité metódy, ich trianguláciu, na spôsob získavania a interpretáciu dát ako aj na tvorbu záverečných zovšeobecnení. Metodologicky odôvodneným sa ukázalo použitie najmä kvalitatívnej metódy a kvalitatívnych procedúr výskumu, a preto sa v tomto príspevku dotknem aj validity a reliability výskumu, ale aj situovanosti a kontextu. Samotnej apologetike výberu výskumných procedúr však bude predchádzať teoretické „ukotvenie“ výskumu. Napriek možnostiam „multiparadigmatického“ výskumu (zdôvodnenie vid' napr. Zahra, 2006) má svoje logické odôvodnenie filozoficko-ontologicko-epistemologicko-metodologická jednota, je teda z rôznych dôvodov korektné a praktické, aby mal výskum jasne stanovené (jedno) teoretické východisko, aby bolo jeho epistemologické zakotvenie v zhode ontologickej a aby bola použitá zodpovedajúca metodológia a metóda.

Výskum meniacej sa identity lokality je súčasťou grantového projektu agentúry VEGA (1/4046/07 Ekonomická, kultúrna a sociálna transformácia vybraných lokalít Slovenska: teoreticko-metodologická báza a aplikácie). Objektom výskumu jednotlivých štúdií sú síce lokality resp. ich identita, ekonomická transformácia a funkčná a priestorová reorganizácia, ale zámerom grantového projektu je pohľad na ne v kontexte kultúrnych (globalizácia, post-modernizácia), ekonomických (informačná spoločnosť v kontexte dlhých vln ekonomického vývoja resp. priemyselných revolúcií, kontext európskej a svetovej ekonomiky) a sociálnych (sociálna diferenciacia spoločnosti, moc a pod.) zmien a teoretických predpokladov. Tento predkladaný text je príspevkom k metodológii meniacej sa identity lokality. Sumarizuje teoreticko-metodologické výsledky práce autora (najmä Kasala, 2006) na základe teoretických i aplikovaných štúdií a vychádza aj z konkrétnych realizovaných výskumov (Belokostolská 2007, Galbavý 2007, Novobilský 2007, Šveda 2007).

Tento príspevok je hľadaním odpovede na niekoľko otázok:

- ♦ Aké je ontologické východisko výskumu?
- ♦ Aké je epistemologické východisko výskumu?
- ♦ Aké je filozofické a paradigmatické východisko výskumu? Ako môžu jednotlivé prístupy v súčasnej (regionálnej) geografii resp. sociálnych vedách splniť predpoklady kladené na výskum?
- ♦ Čo je to identita? Ako môžeme postihnúť – porozumieť (pochopiť) identitu lokality? Aká metodológia je najvhodnejšia?
- ♦ Aké konkrétne metódy, metodické techniky a procedúry nám môžu pomôcť postihnúť meniacu sa identitu?

2. TEORETICKÁ BÁZA: ONTOLÓGIA A EPISTEMOLÓGIA

Arild Holt-Jensen v často citovanej učebnici *Geography: history and concepts* (Holt-Jensen, 1999, s. 118) uvádza schému „epistemologického lievika“, ktorej pôvodom je A. Löfgren (1996), a ktorá znázorňuje postupnosť: ontológia → epistemológia → metodológia → metóda → techniky → aplikácia → výskumná úloha. Zdôrazňuje tak význam často podceňovaného ontologického a epistemologického východiska. Ontológiou rozumie Holt-Jensen teóriu existencie (náuka o bytí), epistemológiou teóriu poznania (ako získať poznanie o svete), pomocou metodológie sa epistemológia vyjadruje v konkrétnej podobe a metóda obsahuje pravidlá ako zbierať, spracúvať a prezentovať dáta.

Guthed (2005) píše o dvoch základných vedeckých tradíciách v histórii ideí: aristotelovskej a galileovskej. Galileovská tradícia je kauzálno – mechanistická a empirická, aristotelovská tradícia je hermeneutická, spätá s reflexívnym porozumením. „Galileovský empiristický názor je, že svet je konštruovaný z kauzálnych pozitívnych zákonov, nezávislých na čase a priestore, uvádzajúc monistický pohľad na svet. Hermeneutika je naopak založená na reflexívnom porozumení fenoménu, idiosynkretickej perspektíve uzatvárajúcej fenomény v čase a priestore. Hermeneutická perspektíva znamená, že fenomény môžeme pochopiť v kontexte (o.i. času a priestoru), v ktorom sa vyskytujú.“ (Guthed 2005, s. 13-14).

Pri charakteristike ontologického východiska je základom Guthedových úvah práca (Guba 1990), kde je charakterizovaná ontológia ako podstata reality (a epistemológia ako vzťah medzi výskumníkom a známym). Guba (in Guthed 2005, s. 14) uvádza priemet troch základných vedeckých tradícií do epistemológie a ontológie: pozitivizmus (galileovská tradícia), konštruktivizmus (aristotelovská tradícia) a postpozitivizmus (ktorý je „medzi nimi“). Z hľadiska ontologického sa potom spája pozitivizmus s realizmom, postpozitivizmus s kritickým realizmom a konštruktivizmus s relativizmom a sú charakterizované nasledovne:

1. Realizmus: realita existuje a je riadená nemennými prírodnými zákonmi a mechanizmami; poznanie reality a zákonov nadobúda formu časovo a kontextovo neohraničených generalizácií (niektoré z nich nadobúdajú charakter kauzálnych zákonov).
2. Kritický realizmus: realita a prírodné zákony, ktorými je riadená, môžu byť porozumené iba neúplne.
3. Relativizmus: realita existuje vo forme rôznorodých mentálnych konštrukcií, lokálnych a špecifických, závislých na ich forme, obsahu a človeku, ktorý ich vytvára.

Guba uvádza (in Guthed 2005) podobne na báze troch vedeckých tradícií tri základné epistemologické východiská: dualisticko-objektivistické, späté s pozitivizmom; modifikované objektivistické, späté s postpozitivizmom; subjektivistické, späté s konštruktivizmom:

1. Dualistický objektivizmus: výskumník môže a má zaujať vzdialený, neinteraktívny postoj; hodnoty nie sú súčasťou výskumného procesu.
2. Modifikovaný objektivizmus: objektivita zostáva ideálom, ale možno sa k nej iba priblížiť s využitím prostriedkov ako je kritická tradícia a kritická komunita.
3. Subjektivizmus: skúmajúci a skúmané sú spojené do jednej monistickej entity a výsledky výstupu sú výstupom procesu interakcie medzi nimi.

Výhodou tohto Gubovho prístupu je jeho vnútorná konzistentnosť (jeden zdroj ontológie a epistemológie), nevýhodou snád' príliš veľké zjednodušenie.

Podobne vnútorne konzistentná je aj podobná verzia klasifikácie E. G. Guba a Y. S. Lincolnovej (Gabrielian 1999), rozšírená o metodológiu, zámer výskumu, podstatu poznania a kritériá kvality; autori charakterizujú štyri základné prístupy: pozitivizmus, postpozitivizmus, kritickú teóriu a konštruktivizmus (naturalizmus); keďže oproti predchádzajúcemu členeniu ide iba o nahradenie tradície konštruktivizmu kritickou teóriou a konštruktivizmom (naturalizmom), sústredím sa v ďalšom texte viac na charakteristiku týchto dvoch ontologických a epistemologických tradícií. V tejto časti príspevku sa budem zameriavať iba na epistemológiu a ontológiu klasifikácie E. G. Guba a Y. S. Lincolnovej.

Pozitivizmus: ontológia – naivný realizmus; epistemológia – dualistická; závery výskumu sú pravdivé.

Postpozitivizmus: ontológia – kritický realizmus; epistemológia – modifikovaná dualistická (jasná separácia poznávajúceho subjektu a objektu štúdia) a objektivistická; závery výskumu sú pravdepodobne pravdivé.

Kritická teória: ontológia – historický realizmus (realita pozostáva zo zhmotnených štruktúr, ktoré sú „reálne“ pre všetky praktické účely; epistemológia – transakčno-subjektivistická (*transactional/subjectivist*) so vzájomným interaktívnym vzťahom medzi výskumníkom a skúmaným objektom; závery výskumu sú sprostredkované hodnotami.

Konštruktivizmus (naturalizmus): ontológia – relativizmus s mnohonásobnými realitami, ktoré sú konštruované so zdôraznením skúsenosti, lokálnej mierky a špeci-

fičnosti; epistemológia – transakčno-subjektívna (*transactional/subjective*) s interakciou a vzájomným vzťahom medzi výskumníkom a skúmaným objektom; závery sú vytvárané ako postupuje výskum.

Internetová encyklopédia *en.wikipedia.org* v hesle *Ontology* ponúka štyri hlavné ontologické prístupy: realizmus (fakty sú „vonku“, čakajúc na objavenie); empirizmus (svet môžeme pozorovať a hodnotiť tieto pozorovania vo vzťahu k faktom); pozitivizmus (zameriavajúci sa na pozorovania samotné, viac zameraný na tvrdenia o faktoch než na fakty samotné) a postmodernizmus (fakty sú premenlivé a ťažko uchopiteľné, a tak sa môžeme zamerať iba na naše pozorovacie tvrdenia).

Derek Gregory (*The Dictionary of Human Geography*, 2000) uvádza (vychádzajúc z Roya Bhaskara) tri základné ontologické tradície: klasický empirizmus (ontológia pozitivismu: Roy Bhaskar: „konečnými objektmi poznania sú atomistické udalosti“); transcendentálny idealizmus (Derek Gregory: „konečným cieľom poznania sú umelé konštrukty – modely a idealizácie – vnútené svetu“; poznanie je štruktúra vytváraná mysliacim subjektom); transcendentálny realizmus (cieľom poznania sú štruktúry a mechanizmy, ktoré generujú fenomény).

Z hľadiska uvedených základných tradícií vedeckého myslenia je výskum meniacej sa vnímanej identity lokality spätý s konštruktivismom (poznanie reality je závislé na konvencii, ľudskej percepcii a sociálnom experimente a je intersubjektívne) – ontológiou relativizmu a epistemológiou subjektivismu. Relativizmus zdôrazňuje (Trevor Barnes: *Relativism in The Dictionary of Human Geography*, 2000) nemožnosť poznania mimo nášho partikulárneho lokálneho kontextu (ktorým je história, geografia, rod, trieda, kultúra a pod.). Subjektivismus zdôrazňuje subjektívnu skúsenosť v procese poznávania a vzájomný vzťah a prepojenie medzi výskumníkom a skúmaným „objektom“. Okrem týchto základných ontologických a epistemologických tradícií je možné uvažovať aj o ich podrobnejšom členení resp. charakter ontológií a epistemológií majú aj niektoré ďalšie filozofické smery. Z hľadiska skúmanej problematiky (výskum vnímanej identity lokality a jej zmeny) plní úlohu ontologicko-epistemologického východiska najmä fenomenológia.

„Fenomenologie (z řeckého *fainomai*, ukazují se), znamená obecně přesně zkoumání jevů. Místo zkoumání podstat a skutečností samých se tedy zabývá skutečností, tím, jak se věci „samy“ člověku ukazují“ (*cs.wikipedia.org*, heslo *Fenomenologie*). Jadrom fenomenologickej *epoché* – zdržania sa úsudku, odstránenie predpokladov a presvedčení (vrátane presvedčení o existencii vecí), poznania, percepcií, myšlienok – je čo najviac sa priblížiť k pôvodnému zdroju obsahov svojej skúsenosti, k fenoménu a získať tak vhľad do skutočnej skúsenosti fenoménu. Tento proces stiahnutia sa späť a pozdržania úsudku je nazývaný fenomenologická redukcia; umožňuje preniknúť k veciam samotným. Fenomenologická analýza (metóda) sa pokúša pochopiť veci z nich samých, vysvetliť pojmy z ich pôvodného významu. Je teda nevyhnutné zbaviť sa všetkých svojich predpokladov, úsudkov, vysvetlení, vier..., ktoré by mohli ovplyvniť bezprostrednú skúsenosť a znemožniť tak použitie fenomenologickej metódy. Existenciálny priestor, podľa francúzskeho existencialisticko-fenomenologického filozofa Maurice Merleau-Pontyho, je žitý a vecou skúsenosti, spätý s emóciami a pocitmi. Žitý svet (*Lebenswelt*) teda nie je predmetom vedeckého skúmania, ale bezprostrednej skúsenosti. Na pôde geografie sa s fenomenológiou spája činnosť Petra Gouldea a humanistického geografa (humanistická geografia je prepojením fenomenológie a hermeneutiky, ku ktorej sa príspevok ešte vráti) Yi-Fu Tuana.

3. FILOZOFICKO – PARADIGMATICKÉ VÝCHODISKO VÝSKUMU

Paradigmatický vývoj vedy ako postupnosti vedeckých revolúcií od jednej prevládajúcej paradigmy cez hromadiace sa anomálie a krízu k ďalšej prevládajúcej paradigme popisuje Thomas Kuhn vo svojej práci *Štruktúra vedeckých revolúcií* (Harvey, Holly 1981).

Paradigmatický vývoj vied, vhodný aj z hľadiska tohto príspevku, podáva vo svojej dizertačnej práci Anne Zahra (Zahra 2006). Rozsiahlo charakterizuje sedem paradigmatických smerovaní súčasných sociálnych vied, každú z nich analyzuje z hľadiska jej ontológie, epistemológie, axiológie (úloha hodnôt vo výskume), predpokladov ľudskej podstaty (*human nature*) a metodológie:

Pozitivismus ontologicky predpokladá existenciu nezávislej reality, organizovanú univerzálnymi zákonmi. Výskumník a skúmaný objekt sú nezávislé, neinteragujú a hodnoty a vlastné predpoklady nesmú byť súčasťou výskumu. Ľudská podstata a správanie sú determinované situáciou alebo prostredím. Problémovo orientovaný a pragmatický výskum hľadá „praktické“ riešenia „praktických“ problémov. Hypotéza dedukovaná z teórie je empirickým testovaním verifikovaná a objektívny výskum je tak schopný poskytnúť pravdivú explanaáciu a predikciu.

Interpretatívna paradigma – ontologicky tvoria realitu z mysle pochádzajúce mnohonásobné subjektívne mentálne konštrukcie. Žiadna z nich nie je „viac pravdivá“, môže byť iba viac informovaná. Epistemologickým cieľom je porozumieť na základe subjektívnej skúsenosti, výskumník a skúmaný „objekt“ sú interaktívne prepojení. Porozumieť je možné iba ak sa výskumník stane jedným z aktérov. Hodnoty determinujú spôsob poznania. Cieľom výskumu je zvnútra skúmať svet subjektívnej skúsenosti, preferujú sa indukčný spôsob a kvalitatívne metódy.

Kritická teória – svet je komplexný a riadený mocenskými štruktúrami (zväčša štrukturalistický prístup), odopierajúcimi menšinám prístup k moci. Výskum má prispievať k zmene mocenských pomerov. Skutočnosť a jej štruktúry môžu byť porozumené a zmenené, výskum má poukázať na to, čo môže byť zmenené a ako; hodnoty sú teda dôležitou súčasťou výskumu. Výskum potrebuje nájsť význam mocenských hier, musí interagovať so subjektmi výskumu (dialóg). Výskumné metódy sú zväčša kvalitatívne.

Feminizmus je veľmi rôznorodý ontologicky (radikálny, marxistický a socialistický, liberálny, postmoderný); pre všetky prístupy spoločné je videnie sveta (a výskumníkov) v rodovej perspektíve (ktorá ovplyvňuje aj ich výskum). Dôležitý je osobný vzťah výskumníka so subjektom výskumu, spolu vytvárajú poznanie. V hodnotovo významnom výskume majú malý význam kvantitatívne metódy a zdôrazňuje sa kombinácia metód.

Postmodernizmus ontologicky vychádza z faktu, že realita je vnímaná, neexistuje mimo vnemov. Jednotlivec nie je iba pozorovateľom, ale aktívnym tvorcom sveta a výskumník je súčasťou sveta, je doňho „vtiahnutý“. Neexistuje jedna pravda, ale mnohé interpretácie reality, ktorú nahrádzajú jej reprezentácie. Poznanie je založené na subjektívnej skúsenosti a existuje nekonečné množstvo navzájom rovnocenných interpretácií (extrémny relativizmus). Neexistuje hranica medzi reálnym a falošným (imaginárnym) svetom. Výskumné metodológie sú späté s intuíciou, imagináciou, osobnou skúsenosťou a emóciou; snažia sa dekonštruovať povrchové javy, a tak odhaliť vnútorné skryté štruktúry.

Teória chaosu a komplexity; chaos je extrémne komplexná informácia, vedúca k novému komplexnejšiemu poriadku. Teória komplexity sa zaoberá systémami s kom-

plexným charakterom, dynamickými a ťažko predikovateľnými, celok je v nich väčší ako suma ich častí. Ontologicky je teória spätá s realizmom, realita existuje mimo ľudskej mysle a výskumník je objektívny. Malá zmena môže viesť reťazovou reakciou k významnej zmene (motýlí efekt).

Participačná paradigma, ktorú zaviedli Denzin a Lincolnová (2000), je charakteristická zúčastnenosťou výskumníka vo výskume. Ontologicky sa realita presúva medzi subjektívnym a objektívnym v závislosti od úrovne participácie. Epistemologický vzťah medzi poznávajúcim a poznávaným je kriticky subjektívny, transakčný a spätý s kontextom. Skúsenostné poznanie a jeho komunikácia s participantmi umožňuje pochopenie sveta. Hodnoty ovplyvňujú výskumný proces, ale výskumník musí prijať hodnoty účastníkov.

Bruce Frayne podáva nasledujúce paradigmatické smerovania geografie v 20. storočí: naivný realizmus; logický pozitivizmus; behaviorizmus; humanizmus; marxizmus; postmodernizmus; neorealizmus (Frayne 2003).

Český geograf Petr Pavlínek ponúka nasledovné etapy paradigmatického vývoja geografie v modernom období: geografický determinizmus; kultúrna geografia C. O. Sauer; regionálna geografia; kvantitatívna revolúcia; behaviorálna geografia; humanistická geografia; škola spoločenskej relevancie; radikálna geografia; teória štrukturácie; realizmus; postmoderná geografia (Pavlínek 1993).

Britský radikálny geograf Richard Peet v schéme paradigmatického vývoja geografie v 20. storočí zdôrazňuje predovšetkým jej multiparadigmatický charakter: 1. regionálna geografia (environmentálny determinizmus, kultúrna geografia – Berkeleyjská škola); 2. multiparadigmatické štádium od druhého štvrtstoročia 20. storočia: regionálna geografia, kvantitatívna – priestorová geografia, regionálna veda, radikálna – marxistická geografia, humanistická geografia, štrukturalizmus, realizmus – štrukturácia – locality a po r. 1980 postmoderná a feministická geografia (Peet 1998, tab. 1.2, upravené).

Arild Holt-Jensen (1999) uvádza ako „kritikov pozitivizmu“ humanistické prístupy, štrukturalizmus (v geografii najmä marxizmus), teóriu štrukturácie, realizmus, postmodernizmus a postštrukturalizmus. Zborník *Approaches to Human Geography* (2006) v prvej časti (*Philosophies*) predkladá 11 prístupov v (humánnej) geografii druhej polovice 20. storočia: pozitivizmus, humanizmus, feministické geografie, marxizmus, behaviorálny výskum, štrukturačná teória, realizmus, postmoderné geografie, postštrukturalistické teórie, ANT (*actor-network theory*) a postkolonializmus. V nasledujúcom texte sa sústredím na filozoficko-paradigmatické smery (z hľadiska ich ontológie, epistemológie a metodológie), ktoré v príspevku ešte neboli charakterizované, a ktoré sú dôležité z hľadiska meniacej sa vnímanej identity lokality.

Humanistická geografia. Jej filozofickým zdrojom je predovšetkým humanizmus (rôznorodé a prevažne racionalistické myšlienkové prúdy, ktorých spoločným menovateľom je záujem o človeka a jeho problémy) a fenomenológia. Humanistická geografia sa rozvíjala na tradíciách novokantovstva a francúzskej regionálnogeografickej školy (Paul Vidal de la Blache) ako reakcia na pozitivistickú filozofiu. Predchodcami moderných humanistickogeografických štúdií boli J. K. Wright a *geosofia* a krajinné štúdie Davida Lowenthala. V 70. rokoch sa humanistická geografia rozvíjala ako „rastúci záujem o to, čo človek je a môže robiť“ (Yi-Fu Tuan) a ako „pokús sa pochopiť zmysel, hodnotu a ľudský význam životných udalostí“ (Anne Buttimer). Spoločným menovateľom prác je centrálna úloha ľudského vedomia a človeka ako aktéra, ľudskej aktivity. Človek je v strede geografického výskumu: jeho svet, činnosť, myslenie, postoje a hodnoty, jeho prostredie. Humanistickogeografické štúdie majú dve

základné zamerania: 1. kultúrne krajiny ako texty a ako predstavy, zmysel a akcie v krajinách a miestach, literatúra a umenie; metódy hermeneutiky a históriografie; 2. sociálna konštrukcia miest, *Lebenswelt*, *placelessness*; fenomenológia. *Sense of place* je častým zameraním humanistickogeografických prác, blízkym nášmu poňatiu identita miesta. Sympatia, náklonnosť k miestu (*attachment*) a spolupríslušnosť (*belonging*) charakterizujú vzťah k miestu (miesto – *place* – je ústredným pojmom humanistickej geografie), ktoré je v HG chápané ako unikátne. Stupeň autenticity miesta vyjadrujú pojmy *authenticity*, *inauthenticity* a *placeless*; *placelessness* (Relph 1976) znamená čosi ako strata autenticity miesta.

Postštrukturalizmus je alternatívou k štrukturalizmu. Za jeho vznikom stáli najmä francúzski filozofi (zväčša pôvodom štrukturalisti) Roland Barthes, Jacques Derrida a Michel Foucault. Postštrukturalizmus zdôrazňuje, že väčší význam ako zmysel prisudzovaný autorom má zmysel prisudzovaný čitateľom (R. Barthes r. 1968 prehlásil: „Smrť autora“ a „Zrodenie čitateľa“). Štrukturalistická idea nezávislého výskumníka, nadradeného nad subjektom výskumu, bola nahradená chápaním ich neoddeliteľnosti. Kľúčovou je interpretácia textu, ktorá je kontextovo orientovaná. Pohľad na *self* je vecou diskurzu. Objektmi analýzy diskurzu (spätej najmä s Michelom Foucaultom) sú písomný text, rozhovor, komunikačná udalosť... (teda všetky spôsoby komunikácie vrátane znakov a symbolov, gest...), ktoré sú definované rôznorodo v zmysle postupností viet, výrokov a aktov reči. Diskurzy musia byť uvažované v kontexte moci. Metóda dekonštrukcie (Jacques Derrida) je proces analýzy textov až dotedy, kým nie sú odhalené ich skryté a potlačené predpoklady. Dekonštrukcia predpokladov a systémov poznania umožňuje odstrániť binarity (mužské-ženské, reč-písomný text, racionálny-emocionálny, symbolický-imaginatívny....) a porozumieť, ako sa môžu stať jedna druhou (jazyk písmom, racionálne emocionálnym a pod.)

Hermeneutika je náuka o interpretácii textu. Vznikala najmä na pôde teológie ako biblická hermeneutika, zameraná na interpretáciu Biblie (Friedrich Schleiermacher) a interpretáciu dejín (Wilhelm Dilthey). Na rozdiel od prírodných vied, ktorých cieľom je explanácia, je cieľom sociálnych vied porozumenie (o porozumení napr. Kasala 2003). Hermeneutika v 20. storočí sa zameriava o. i. na prekonanie „bludného kruhu hermeneutiky“ – porozumenie celku predpokladá porozumenie jeho častí a tie môžeme porozumieť iba v kontexte ich celku. Interpretátor navyše vkladá do porozumenia svoje vlastné predpoklady (predporozumenie). Bludný kruh hermeneutiky rieši hermeneutický postup, mnohokrát popísaný v literatúre.

Meniacu sa identitu lokality môžeme študovať niekoľkými možnými spôsobmi a jednotlivé prístupy stručne načrtáva nasledujúci text:

3.1. Tradičný a systémový prístup

Lokalita chápaná ako systém (*das Länderkundliche Schema*); meniaci sa identita ako historický vývoj; funkčno-priestorový vývoj, morfogenetická analýza; meniace sa využitie zeme a priestorová štruktúra; bytová výstavba a sociálne zmeny – zamestnanosť podľa sektorov.

3.2. Prístup novej regionálnej geografie

Lokalita ako sociálny systém, nepretržite ovplyvňujúci a ovplyvňovaný; lokalita v širšom priestorovom kontexte; globalizácia a identita; regionálne transformácie loka-

lity a ich hlavní aktéri; sociálne zmeny, práca a kapitál, etnické menšiny a ženy; inštitúcie, moc, rovnosť.

3.3. Fenomenologicko-humanistický prístup

Lokalita ako miesto s významom, zmyslom a duchom, s vlastnou personalitou, vnímané miesto; lokalita má svoje špecifiká, má byť „pochopená“, porozumená – cieľom je odкрыť jej (skryté) najpodstatnejšie črty, jej význam; lokalita je unikátna, má vlastnú individuálnu identitu; problémom je „odkrytie“ identity, jej interpretácia.

3.4. Problém interpretácie lokality a jej identity

Porozumenie, predporozumenie (vnášanie vlastných predpokladov) a bludný kruh porozumenia – hermeneutický kruh. Dilthey – problémom porozumenia celku je, že ho môžeme pochopiť iba na základe pochopenia jeho častí, ktoré však môžeme pochopiť iba vtedy, ak predtým pochopíme celok; metóda porozumenia: zdokonaľovanie čiastkových záverov, vytváranie predbežnej predstavy o celku, upresňovanie významu častí, následná oprava predstavy o celku... Interpretátor a text sa tak vzájomne neustále ovplyvňujú, porozumenie je dialógom medzi nimi (Gadamer, 1987, s. 320). Dôležité je „špecifikovať myšlienky, motívy a ideje prítomné pred udalosťou“ (Gibson 1978, s. 143). „Pochopenie musí ísť mimo úzkej definície *verstehen*, uvážiť širšie kontexty, v ktorých sa akcie vyvíjajú“ (Humanistic Geography 1978, s. 122). Podľa M. Webera sa možno podstate sociálnych javov priblížiť iba uchopením významových súvislostí (*Sinneszusammenhänge*). „Geografi sa zaoberajú skôr kontextom a významom než príčinou“ (J.F. Hart 1982, s. 14).

4. METODOLÓGIA A METÓDY

Aristotelovské ponímanie poznania (viď napr. McGrath 2007) rozlišuje *episteme* (univerzálne, analytické, teoretické, kontextovo nezávislé vedecké poznanie), *techné* (technické poznanie, kontextovo závislé) a *phronesis* (praktické poznanie a etika, založené na hodnotách, kontextovo závislé). Autorka McGrath cituje prácu Flyvbjerg (2001), uvádzajúcu metodologické kritériá pre výskum *phronesis* typu. Nápadne pripomínajú súčasné postpozitivistické smery v sociálnych vedách a v geografii a novú regionálnu geografii: zameranie na hodnoty; umiestnenie moci v jadre analýzy; zamerania sa na prax pred diskurzom; štúdium príkladov (cases) a kontextov; otázky „Ako?“ (porozumenie) a „Prečo?“ (explanácia) cez príbeh (narrative); spojenie *agency* a štruktúry; dialóg s polyfóniou hlasov (postmoderný pluralizmus).

Metodologický relativizmus (v antropológii) rozlišuje dva základné typy popisu: *Emický* popis správania zúčastneného výskumníka je zakorenený v kultúre participanta výskumu, je kultúrne špecifický. *Etický* popis správania vonkajšieho výskumníka je kultúrne neutrálny. Výskum vnímanej identity lokality vyhovuje metodologickým kritériám typu *phronesis* a *emickému* popisu reality.

V tomto príspevku nie je priestor na širšie objasnenie pojmu identita; kľúčovým pre vymedzenie identity je jej zdieľanie a vymedzenie voči „iným“. Zdieľanie znamená roz-

mer spoločenstva, geograficky, historicky, kultúrne, sociálne, alebo politicky definovaného, zdieľajúceho spoločné hodnoty, postoje, normy správania, zvyky, prípadne mentalitu a spôsob života. *Kulturní antropologie* (Davies, Piero 2003) podáva vymedzenie voči „iným“ ako to postupne prebiehalo vo vývoji kultúrnej antropológie. Dlho sa zaoberala charakteristikou „primitívneho obyvateľstva“, bez ktorého sa ich etnografické správy nemohli zaobísť. Osvietenstvo definovalo štádiá vývoja v trojstupňovej hierarchii divožstvo – barbarstvo – civilizácia. V zmysle progresivizmu bol pre tradičné oblasti nevyhnutný vývoj k „vyššiemu“ štádiu spoločnosti. Predmetom výskumu boli teda „oni“, odlišní od západnej kultúry a civilizácie. „My“ sme mali akési prirodzené právo ich nielen poznať, ale im aj „pomôcť“. Toto zameranie na skúmanie „primitívneho“ a „divožského“ vystriedalo skúmanie exotického až náznakom zmeny v prístupe boli štúdie kolonializmu v antropológii 20. storočia. Autori končia pesimisticky: „Antropologie zůstáva výzkumem těch druhých spíše než dialogem s nimi“ (Davies, Piero 2003, s. 171).

Tento pesimistický pohľad na antropológiu však nevyjadruje úplný stav vývoja (sociálnych) vied. Postpozitivistické obdobie najmä v 90. rokoch prinieslo v sociálnych vedách zdôraznenie *moci*, rôznorodo chápanej ako zneužitie rodových či rasových rozdielov, ale všeobecne aj akéhokoľvek vyčleňovania „nás“ voči „nim“. V sociálnych vedách aj v geografii tak došlo k rozvoju feminizmu druhej prípadne tretej vlny (kritika feministických prístupov, ktoré uskutočňujú biele ženy stredných vrstiev), postkolonializmu (*Orientalism* Edwarda Saida zdôrazňuje, ako Západ vníma Orient ako niečo iné, orientálne, tajomné a na základe západného pohľadu, optikou kultúry Západu) a pod. Skutočným obratom však je posun (ktorý nemožno chápať v zmysle času ako ďalšie štádium“) smerom k participácii. Metodologicky to znamená zúčastnený výskum, výskumník je nielen „z diaľky pozorujúcim“, ale aktívne zúčastneným vo výskumnom procese. Štúdium identity si vyžaduje takýto participačný prístup.

Dedukcia, indukcia a abdukcia sú tromi základnými druhmi logického uvažovania. Pri dedukcii sú závery determinované pravidlami a predpokladmi, je to proces vyvážania dôsledkov z predpokladov. Korektná dedukcia zabezpečuje pri správnych predpokladoch pravdivé závery. Pri indukcii sú determinované pravidlá na základe početných príkladov záverov založených na predpokladoch. Na základe mnohých dôsledkov usudzuje na pravdepodobné východiská. Predpoklady podporujú závery, ale nepodmieňujú ich. Abdukcia znamená determinovanie predpokladov, predpoklady by mohli objasniť závery. Vychádza z faktov, z ktorých vyvodzuje najpravdepodobnejšie alebo najlepšie závery. Vo vede sa považujú za základné metódy uvažovania (Holt-Jensen, 1999) indukčné (skúsenosť → usporiadané fakty → indukčná generalizácia a tvorba zákonov a teórií → explanácia) a hypoteticko-deduktívne usudzovanie (skúsenosť → na základe predstavy reálneho sveta vybudovanie modelu a hypotéz → verifikácia dát s prípadným opakovaním procesu v prípade negatívnej spätnej väzby → tvorba zákonov a teórií → explanácia). A. Holt-Jensen uvádza (na základe práce Alvessona a Sköldbega 1994; Holt-Jensen 1999) schému troch základných ciest k vedeckej explanácii: deduktívnej (od teórie cez empirické pravidlá a zákony k empirickým dátam), indukčnej (od empirických dát k empirickým pravidlám a zákonom) a abduktívnej s postupnosťou (empirické dáta → empirické pravidlá a zákony → teória → empirické pravidlá a zákony → empirické dáta). Tento spôsob práce je veľmi častý a blízky aj výskumu identity lokality. Najdôležitejším cieľom tu je „odhalenie skrytého významu“, porozumenie podstate, a preto z hľadiska metodológie kľúčovou je hermeneutika.

Vyššie citovaný „epistemologický lievik“ (Holt-Jensen 1999) charakterizuje metodológiu ako prostriedok, pomocou ktorého musí nadobudnúť epistemológia konkrétnu podobu (hypoteticko-deduktívny prístup...), kým metódu tvoria pravidlá a odporúčenia pre zhromažďovanie, spracovanie, analýzu a prezentáciu dát. Základnými metódami sú kvantitatívna a kvalitatívna metóda. C. A. Howard (2003, p. 40) podáva nasledujúcu charakteristiku metód:

Kvantitatívna metóda: inštrumentatívna; testovanie hypotéz; náhodný výber; deduktívna; generalizácia; pokúša sa predikovať.

Kvalitatívna metóda: holistická; dôležitý je kontext; výskumník je nástrojom; vyvíjajú sa teória; zmysluplný výber; induktívna; transferabilita; hľadajúca porozumenie.

Výhody kvalitatívnych metód, dôvody ich použitia: výsledky poskytujú väčší detail o správaní, postojoch a motivácii; výskum je intenzívnejší a flexibilnejší, umožňuje bádateľovi skúmať s väčšou voľnosťou; výsledky sú založené na menších vzorkách a často nie sú reprezentatívne; výskum zvyčajne nemôže byť opakovaný, čo mu dáva menšiu hodnovernosť; analýza výsledkov je omnoho viac subjektívna. (Joppe, nedatované).

Kvalitatívna metóda je orientovaná na porozumenie aktérovho hľadiska, subjektivistická a explanačná. Výskum vnímanej identity je jednoznačne spätý s kvalitatívnou metódou. Význam predovšetkým porozumenia a kontextu z nej vytvára jedinú použiteľnú metódu, pričom je z dôvodov validity a reliability výskumu vhodné použitie viacerých metodických techník a procedúr – triangulácia. Metodologická (použitie viacerých metód), dátová (rôzne zdroje dát), triangulácia výskumníkov (viacerí výskumníci zahrnutí vo výskume) a teoretická triangulácia (použitie viacerých teórií a perspektív pri analýze a/alebo interpretácii dát) umožňujú lepšie porozumenie, ale aj validitu a reliability výskumu. Kvalitatívna metóda teda umožňuje (a dokonca odporúča) použitie viacerých teoretických perspektív, podobne ako súčasné filozoficko – paradigmatické východiská nabádajú k používaniu viacerých metodológií a metód a pripúšťajú aj použitie rôznych perspektív pri jednom výskume (*bricolage*).

Kvalitatívny výskum (*Qualitative research* in en.wikipedia.org) „skúma prečo a ako tvorby rozhodnutí v porovnaní s čo, kde a kedy kvantitatívneho výskumu. Preto je tu potreba menších ale zacielených výberov skôr než veľkých a náhodných výberov.“ Cieľom kvalitatívneho výskumu je pochopiť správanie v prirodzenom prostredí v kontexte každodenného života (*Qualitative psychological research* in en.wikipedia.org).

Fenomenologická perspektíva je zameraná na odkrývanie „podstaty a významu ... bez využitia predpokladov a metód vedy, ale skúmaním ľudskej interpretácie a skúsenosti priestoru a miesta“ (Robinson 1999 in Shaw 2001, s. 64-65).

Thick description (Clifford Geertz) – na základe úvahy Gilberta Ryla o žmurknutí, ktoré môže byť rôznym signálom ale aj tikom či parodovaním. Kultúra je kontext, v ktorom môžu byť udalosti, procesy, správanie a inštitúcie zrozumiteľne, t. j. široko (*thickly*) popísané (Geertz 1973). „Prístup *verstehen*“ znamená vidieť veci z aktérovho hľadiska. „Mysliet' nielen realisticky a *konkrétne* o nich, ale najmä kreatívne a imaginatívne s nimi“ (Geertz 1973). „Je pokusom dať zmysel...ich popisom v detaile z mnohých hľadísk“ (Robinson 1999 in Shaw 2001, s. 66).

Narrative (rozprávanie) „je príbeh: interpretácia nejakého aspektu sveta, ktorý je historicky a kultúrne zakorenený a pretváraný personalitou človeka“ (*Narrative* in en.wikipedia.org). „Produkcia významu môže byť čítaná buď cez skúmanie semiotických posolstiev prezentovaných napr. v architektúre a zastavaných prostrediach,

alebo cez analýzy textov (napr. prostredníctvom výskumných rozhovorov)“ (Shaw 2001, s. 61).

Case study (prípádová štúdia) nie je kvalitatívnou metódou, ale prístupom, výskumnou stratégiou, nahrádzajúcou veľké výbery charakterizujúce obmedzené množstvo premenných. Široká a do hĺbky idúca charakteristika jednej udalosti, vedúca k pochopeniu jej príčin. Niektoré typy: ilustratívne prípadové štúdie (pomáhajú interpretovať a pochopiť neznáme); prieskumné (pred zavedením rozsiahleho výskumu, pomáhajú identifikovať otázky a miery); kumulatívne (agregujú informácie získané z niekoľkých strán v rôznom čase; retrospektívne alebo prospektívne – zamerané na budúcnosť); *narrative case studies* (prezentujú výsledky vo forme rozprávania/príbehu). (*Case study in: en.wikipedia.org*).

Content analysis (analýza obsahu) je lingvistickou procedúrou identifikujúcou frekvenciu najčastejšie používaných kľúčových slov (niekedy v ich špecifickom kontexte) najmä v médiách. Kvalitatívna analýza obsahu – kategorizovaný je obsah komunikácie (reč, písomný text, titulky v médiách...); zameriava sa viac na intencionalitu a jej implikácie. Konceptuálna analýza analyzuje výskyt pojmov; na nej stavia relačná analýza, ktorá skúma vzťahy medzi pojmi v texte.

Unstructured interview – neštruktúrovaný rozhovor na rozdiel od štandardizovaného rozhovoru: Poradie ani znenie otázok nie je vopred určené, vychádza z predchádzajúceho dialógu; je vhodný pri výskume v odlišnom kultúrnom prostredí s odlišnou hodnotovou štruktúrou. Priama interakcia medzi výskumníkom a skúmaným jednotlivcom/skupinou. Umožňuje širšie postihnúť skúmaný problém; je unikátne, čo sťažuje analýzu získaných dát.

Participant observation (zúčastnené pozorovanie). Pozorovateľ je súčasťou sociálneho prostredia, ktoré sleduje, je dlhodobo včlenený do situácie. Aplikované úspešne pri štúdiu subkultúr alebo skupín zdieľajúcich silný zmysel identity. Problémy: subjektivita skúmajúceho; možnosť ovplyvnenia subjektu pozorovania vlastnou prítomnosťou. Výhody: pozorovanie sa koná v prirodzených podmienkach; pozorovateľ môže nadobudnúť dôverný vzťah a sledovať emociálne reakcie; môže zaznamenať kontext dôležitý pre význam a hodnoty. Rad výskumných techník: neformálne rozhovory, priame pozorovanie, participácia na živote skupiny, kolektívne diskusie, analýza osobných dokumentov produkovaných v skupine a i.

Grounded theory je prístup systematického nazerania na kvalitatívne dáta (prepisy interview, protokoly pozorovaní...), generovanie teórie z dát. Súčasťou procesu GT podľa Glasera: *Memoing* – *memos* sú pomenovania konceptov, ich porovnávanie, vzťahy medzi nimi; *sorting* vedúce k novým ideám a *writing*. GT podľa Straussa obsahuje tri základné prvky: *theoretical sensitive coding* (vytváranie teoretických konceptov, ktoré objasňujú skúmané fenomény); *theoretical sampling* (rozhodnutie s kým uskutočniť rozhovor alebo čo pozorovať); potrebu porovnať (*compare*) fenomény a kontexty.

5. ZÁVER

Výskum meniacej sa vnímanej identity lokality je z hľadiska ontológie a epistemológie spätý s konštruktivismom, ontológiou relativizmu a epistemológiou subjektivismu. Relativizmus zdôrazňuje poznanie v lokálnom kontexte (história, geografia, rod,

kultúra apod.), subjektivismus subjektívnu skúsenosť v poznávaní a vzájomný vzťah medzi výskumníkom a „objektom“ výskumu.

Z hľadiska skúmanej problematiky (výskum vnímanej identity lokality a jej zmeny) plní úlohu ontologicko-epistemologického východiska najmä fenomenológia, bezprostredná skúsenosť v kontexte umožňuje vhlád. Z hľadiska paradigmatického má pre výskum identity miesta význam humanistická geografia: človek je v strede geografického výskumu.

Hermeneutické prípadne postštrukturalistické metódy interpretácie textu sa zameriavajú na odhalenie skrytého významu, porozumenie podstate.

Prístup k skúmaniu identity lokality a jej zmien teda možno charakterizovať ako fenomenologicko-humanistický, cieľom je porozumenie lokality, odkrytie jej podstaty a významu.

PodĎakovanie

Príspevok vznikol vďaka podpore grantového projektu agentúry VEGA (1/4046/07 Ekonomická, kultúrna a sociálna transformácia vybraných lokalít Slovenska: teoreticko-metodologická báza a aplikácie)

Literatúra

- Approaches to Human Geography (2006): S. Aitken and G. Valentine (eds.). Sage, London.
- BELOKOSTOLSKÁ, E. (2007): Meniaca sa identita obce Imeľ. Prírodovedecká fakulta, Bratislava.
- CRONON, W. (1992): A Place for Stories: Nature, History, and Narrative. The Journal of American History, 78, 4; Academic Research Library pp. 1347-1376.
- FRAYNE, B. 2003. The regional geography of Southern Africa (a course). <http://geog.queensu.ca/256/lectures/Lecture%203%20Theory.pdf>.
- GABRIELIAN, V. (1999): Qualitative research methods: an overview. In: Handbook of Research Methods in Public Administration. G. J. Miller, M. L. Whicker (eds.). Dekker, New York.
- GADAMER, H. G. (1987): Hermeneutics as practical philosophy. In: After philosophy: end or transformation? K. Baynes, J. Bohman, T. McCarthy (eds.), MIT Press, Cambridge and London, pp. 325-338.
- GALBAVÝ, T. (2007): Meniaca sa identita obce Trebatice. Prírodovedecká fakulta, Bratislava.
- GEERTZ, C. (1973): Thick description: toward an interpretive theory of culture, in: The interpretation of cultures: selected essays. Basic Books, New York, pp. 3-30.
- GIBSON, E. (1978): Understanding the subjective meaning of places. In: Humanistic geography: prospects and problems. D. Ley, M. S. Samuels (eds.), Maaroufa Press, Chicago, pp. 138-154.
- GURŇÁK, D., BLAŽÍK, T., LAUKO, V. (2005): Úvod do politickej a regionálnej geografie. Univerzita Komenského, Bratislava.
- GUTHED, A. (2005): Port hinterland connections. Thesis for the degree of licenciate of engineering. Chalmers University of Technology, Göteborg. <http://www.mot.chalmers.se/dept/tlo/Theses/Guthed%202005.pdf>
- HART, J. F. (1982): The highest form of geographers art. AAAG, 72, pp. 1-29.
- HARVEY, M.E., HOLLY, B.P. (1981): Paradigm, philosophy and geographic thought. In: Themes in geographic thought. Ed. by M.E. Harvey and B. P. Holly. Croom Helm, London, s. 11-37.
- HOLT-JENSEN, A. (1999): Geography: history and concepts. Sage, London.
- HOWARD, C. A. (2003): From engineer to engineering manager: a qualitative study of experiences, challenges, and individual transitions for engineering managers in aerospace companies. Dissertation thesis. The Pennsylvania State University. <http://etda.libraries.psu.edu/theses/approved/WorldWideFiles/ETD-308/howard.pdf>

- Humanistic Geography: Prospects and Problems. D. Ley, M. S. Samuels (eds.), Maaroufa Press, Chicago.
- JOPPE, M. (nedatované): The research process. <http://www.ryerson.ca/~mjoppe/rp.htm>.
- KASALA, K. (2003): Porozumenie ako cieľ regionálnogeografického prístupu. *AFRNUC, Geographica*, 42, pp. 41-51.
- KASALA, K. (2006): Meniaca sa identita miesta: metodika výskumu. *Geografická revue*, 2, 2, pp. 709-723.
- MCGRATH, N (2007): Dialoguing in the desert for sustainable development. Ambivalence, hybridity and representations of indigenous people. Dissertation thesis, Murdoch University. <http://www.lib.murdoch.edu.au/adt/pubfiles/adt-MU20070329.132622/02Whole.pdf>
- NOVOBILSKÝ, P. (2007): Meniaca sa identita obce Belá nad Cirochou v r. 1918 – 2006. Prírodovedecká fakulta, Bratislava.
- PAVLÍNEK, P. (1993): Anglo-americká geografie ve dvacátém století. In: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Ed. by L. Sýkora. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Praha, s. 9-29.
- PEET, R. (1998): Modern geographical thought. Blackwell, Oxford.
- RELPH, E. (1976): Place and placelessness. Pion, London.
- SHAW, W. S. (2001): Ways of whiteness: negotiating settlement agenda in (post)colonial inner Sydney. Dissertation thesis. The University of Melbourne. <http://eprints.infodiv.unimelb.edu.au/archive/00000242/01/Shaw.pdf>.
- ŠVEDA, M. (2007): Karlova Ves – meniaci sa identita mesta. Prírodovedecká fakulta, Bratislava.
- The Dictionary of Human Geography (2000): R. J. Johnston et al. (eds.). Blackwell, London.
- WYN DAVIES, M., PIERO (2003): Kulturní antropologie. Portál, Praha.
- ZAHRA, A (2006): Regional Tourism Organisations in New Zealand from 1980 to 2005: Process of Transition and Change. Dissertation thesis. Department of Tourism and Hospitality Management, University of Waikato. <http://adt.waikato.ac.nz/uploads/approved/adt-uow20061220.162141/public/AZPhDfinal14Dec06.pdf>.

Theoretical-methodological foundations of research of the locality identity

Summary

The main goals of the study are concentrated in research questions: „What are ontological and epistemological frameworks of the studies? What is philosophical and geographical framework of the studies? What is appropriate methodology and methods and research procedures?“ Studies of the changing (perceived) identity of localities are covered with VEGA agency; they are a part of wider research of Slovakian localities and their changes in the context of contemporary changing world (globalized, postmodern, information-based, integrated, etc.). Basic epistemological and ontological traditions (positivism, postpositivism, critical theory and constructivism) as well as main paradigmatic directions (positivism, interpretative paradigm, critical theory, feminism, postmodernism, chaos and complexity theory and participatory paradigm) are analysed and the overview is concluded with analysis of the most important philosophies from point of view of the locality identity research: phenomenology, hermeneutics, humanistic geography and poststructuralism. The next part of the study is aimed at possible grasping of locality identity; there are analysed three main approaches: traditional-systems approach; new regional geography; and more detail study of phenomenological-humanistic approach. The chapter is concluded with problem of interpretation of locality identity (understanding and hermeneutical circle). The last part of the article dealt with methodology and methods. Appropriate methodology is abduction and induction, proper method is qualitative and at the end of the article there is a brief overview of qualitative methods and procedures.